

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

„A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói”

Politikatudományi Doktori Program

**Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági
kistelepüléseken**

A doktori értekezés tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Kovács Teréz

az MTA doktora

Készítette:

Ragadics Tamás

2015

Tartalom

A téma ismertetése, a témaválasztás indoklása	3
Kutatói kérdések, hipotézisek	4
Kutatások, módszerek	6
A vizsgált térség területi lehatárolása, rövid bemutatása.....	6
A dolgozat szerkezete.....	9
A dolgozat összegzése, eredmények	9
1. Helyi közösségek.....	9
2. A kiinduló hipotézisek tárgyalása	10
3. A vizsgálat legfontosabb tapasztalatai - javaslatok	13
Felhasznált irodalom	16
A szerző legfontosabb publikációi és előadásai a kutatási témához kapcsolódóan	18

A téma ismertetése, a témaválasztás indoklása

A dolgozat az egyik leszakadó magyarországi térség helyi társadalmait állítja a középpontba. Kiemelt célja, hogy a gazdasági központoktól távol fekvő kistelepülések közösségi szempontú elemzésével segítsen az itt élő hátrányos helyzetű népesség életminőségének fejlesztéséhez.

A rendszerváltozást követő időszakban a gazdasági fejlődésből kimaradó térségek falvaiban megszűnt a munkahelyek jelentős része, s az ingázás lehetőségei is beszűkültek. Felerősödtek a negatív migrációs trendek; fokozódott a fiatal, képzett népesség elvándorlása. Az olcsó ingatlanárak és a helyi szolgáltatások alacsony szintje összekapcsolódott a szegények, iskolázatlanok és idősök arányának növekedésével. A társadalom leszakadó csoportjai különösen nagy arányban vannak jelen a rossz infrastrukturális helyzetű aprófalvas peremterületeken, ahol előrehaladott a társadalomszerkezet eróziója, és ahol térségi szinten is jelentkeznek a szegregációs folyamatok (vö. Beluszky – Sikos T. 2007; Bognár – Csizmady – Tamás – Tibori 2005:32-34; Kovách 2012: 92-134).

Ilyen aprófalvas, halmozottan hátrányos helyzetű terület a jelen dolgozat fókuszában álló dél-baranyai Ormánság, ahol a természeti és kulturális értékek gazdagsága alacsony képzettséggel, jelentős munkanélküliséggel, nagy arányú inaktivitással és erősödő gettósodással párosul (Balogh 2008). Az Ormánság a magyar társadalom betegségeit és konfliktusait prezentáló „állatorvosi lóként” többször került a tudományos érdeklődés középpontjába az elmúlt bő évszázadban. A második világháború előtt a gazdasági előnyöket teremtő – a 19. század második felétől kibontakozó – kegyetlen születésszabályozás, valamint a hagyományokat konzerváló kulturális zártság miatt, a 20. század végétől pedig a cigányság domináns jelenléte és a szociális problémák összekapcsolódása miatt volt különösen alkalmas terepe a térség a társadalomtudományi kutatásoknak.

A szerző személyes érdeklődése is ebből a problémahalmazból ered. Szociológus hallgatóként érdeklődéssel olvasta a két világháború között született, az Ormánsági falvak életét bemutató szociográfiákat (Elek – Gunda 1936; Kiss 1937). Később, egy 2006-os terepgyakorlat szervezőjeként figyelt fel a térség transzformálódó problémáira, egy alsószentmártoni látogatás alkalmával pedig a történelmi egyházak képviselői részéről megnyilvánuló szociális és közösségszervező tevékenységre. Az egyházi szerepvállalás esetlegességének felismerését követően fordult az Ormánságban tevékenykedő más kulcsszereplők, elsősorban a polgármesterek, majd a pedagógusok, civil munkatársak és a vállalkozók felé.

A dolgozat csatlakozik az Ormánság helyi társadalmainak aktuális problémáit elemző írásokhoz (pl. Kovács T. 2005; Virág 2008; Reményi – Tóth 2009). Nézőpontjában a lokális kulcsszereplők perspektíváját vizsgáló munkák vonalát követi (vö. Váradi 2008; Csurgó 2011),

kiindulópontját pedig azok a kutatások képezik, melyek szerint települések helyi társadalmainak struktúrája, szervezettsége és integritása – a gazdasági térszerkezetben betöltött hely mellett – jelentősen befolyásolják a lakosság életminőségét, életesélyeit és az adott település fejlődésének lehetőségeit (Varga A. – Vercseg 1998; Bódi – Bóhm 2000; Váradi 2008; Ludescher 2010). A fentiek alapján „*a helyi erőkre, adottságokra és a polgári öntevékenységre építő közösségi cselekvés döntő eleme a településfejlesztési folyamatoknak.*” (Farkas 2005:187)

A dolgozat tehát közösségi nézőpontból mutatja be az ormánsági falvak helyi társadalmait. Félig strukturált interjúk segítségével az ormánsági falvak kulcsszereplőinek látószögéből világítja meg a települések jellemző problémáit és konfliktusait, középpontba állítva a vidéki zárványtársadalmak felzárkózásának nehézségeit. Az írás néhány olyan lokális kezdeményezésekre is rámutat, amelyek hatékonyan segíthetik az ott lakó emberek életminőségének fejlesztését és a helyi társadalom kohéziójának erősítését.

Közösség alatt egymással közös célok érdekében kooperáló és erőforrásokat mozgósító emberek csoportját értem, amely csoportban a rendszeres interakció révén adott az érték-és normaképzés, valamint a szocializáció lehetősége (vö. Warren 1956; Webber 1964; Hankiss 1983; Parsons – Shils 1988;)

Települési közösség alatt azoknak az aktoroknak, illetve hálózataiknak összességét értem, akiket a település fizikai tere köt össze (mint élettér), s akik érdekeltek a számukra adott természeti és épített környezet megóvásában és fejlesztésében, a helyi szolgáltatások és életminőség színvonalának emelésében, ezért aktívan tenni is akarnak, s ennek érdekében egymással rendszeresen interakcióra lépnek, együttműködnek.¹ A helyi közösség tehát az adott lokalitáshoz kapcsolódó csoportok, szervezetek, intézmények, pozíciók és állampolgárok interakciós tere, konkrétan a helyi társadalom közügyek szempontjából mozgósítható, aktív csoportjainak érdekegyeztetési színtere.

Kutatói kérdések, hipotézisek

Az ormánsági kistelepülések vizsgálata során felmerülő számos kérdés körül a legfontosabbak a következők: Milyen tényezők erősítik, s melyek gyengítik a helyi társadalom életképességét? Melyek azok a központi szereplők (illetve intézmények, szervezetek, csoportok, és pozíciók), amelyek integrátorként funkcionálhatnak a leszakadó falvakban? Milyen problémákkal szembesülnek ezek a falusi társadalom kulcsszereplői tevékenységük során? Milyen a jövőképük? Milyen lehetőségeket látnak a helyi problémák kezelésére, a településen élők életminőségének emelésére?

---

¹ Az ormánsági térségben végzett interjúk kutatás alanyai – ebben az értelemben – mindannyian a helyi közösség tagjai közül kerültek ki.

A vizsgálat célja továbbá, hogy bemutassa a hátrányos helyzetű kistelepüléseken körvonalazódó terveket és problémakezelési stratégiákat: azokat a tevékenységeket és technikákat, amelyek segítségével a helyi társadalom aktív tagjai próbálnak választ adni leszakadó falvakban élő népesség nehézségeivel, életminőségének romlásával kapcsolatos kihívásokra. A sikeres lépések – a helyi sajtóságok figyelembevételével – példaként, mintaként szolgálhatnak más, hasonló helyzetben lévő települések számára is.

1. A kistelepüléseket érintő migrációs trendek (az aktív, fiatal népesség elvándorlása, szegényebb rétegek beáramlása) miatt feltételezhető a vizsgált falvak közösségi életének esetlegessége. Milyen tényezők teremtenek egységet, együttműködést a lokális népesség tagjai között? A gyűjtött információk értékes szempontokat nyújthatnak a helyi társadalom kohéziós erőinek elemzéséhez és a helyi közösségek fejlesztéséhez.
2. A kistelepülési társadalmakban az erőforrások szűkössége és a bevonható segítők alacsony száma miatt a falvak fejlődése szempontjából nagy jelentősége van a kulcspozíciókat betöltő személyek kvalitásának, együttműködésének és jövőképének.
3. Fontos kérdés, hogy a vizsgálatba bevont helyi szereplők problémaérzékelése konvergál-e a külső nézőpontból – elsősorban a településre jellemző mutatószámok alapján – megfogalmazott stratégiákkal (pl. munkanélküliség, aluliskolázottság, lokális szolgáltatások szűkössége, stb.). Találunk-e összhangot a leszakadó térség felzárkóztatása érdekében szerveződő kormányzati projektekben körvonalazódó feladatok és a helyi kulcsszereplők fejlesztési céljai között? Amennyiben nem, akkor átgondolásra szorulnak, új szempontokkal gazdagodhatnak a hátrányos helyzetű falvakra vonatkozó ismereteink.
4. A helyben született problémakezelési módok a megvalósítók pontosabb helyismeretére és valósabb konfliktusérzékelésére támaszkodhatnak, viszont a lokális cselekvők rendszerint szűkösebb anyagi eszközökkel gazdálkodhatnak. Pótolhatja-e a helyi társadalom szereplőinek kreativitása a forráshiányt, körvonalazódnak-e (s amennyiben igen) működőképesebb-e a lokális stratégiák?
5. A településtípológiák elsősorban a kemény statisztikai mutatókon alapulnak. A kulcsszereplőkkel készült interjúk elemzésével közelebb léphetünk a falvakhoz, árnyaltabb – a fejlesztések szempontjából használhatóbb – település-csoport leírások születhetnek a korábbi besorolásoknál.

Kutatások, módszerek

A leszakadó vidéki térségekkel foglalkozó korábbi kutatások középpontjában a népesség szociális problémái, munkaerő-piaci nehézségei, az oktatási rendszer működéséből fakadó hátrányai állnak. Jelen vizsgálat eltérő típusú – a helyi közösség szervezettségére, közösségeire (illetve ezek hiányára), illetve a helyi kulcsemberek problémaérzékenységére fókuszáló – bemutatását adja egy válságtérség kistéleplési társadalmainak.

Az alkalmazott félig strukturált interjúk alanyai a helyi szintek kulcsszereplői (polgármesterek, önkormányzat képviselők, kisebbségi vezetők, civil szervezetek munkatársai, vállalkozók, pedagógusok és egyházi munkatársak) Az ő látószögükből tárulnak fel a lokális közösségek integrációs problémái és konfliktusai. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy egy térség fejlesztése kapcsán a helyi erőforrásokra és tapasztalatokra, a helyi társadalom közösségeire szervesen építő², azok céljaival konvergáló fejlesztések lehetnek gazdaságosak, hatékonyak és sikeresek (vö. Varga A. – Vercseg 1998), akkor kiemelt szerepet kell tulajdonítanunk a lokális társadalmak integrációjával, szervezettségével kapcsolatos vizsgálatoknak – különösen a külső beavatkozást és támogatást igénylő, hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatására fókuszáló projektek esetében.

Az értekezés empirikus anyagát megalapozó kvalitatív adatfelvételekre 2008 és 2012 között került sor ormánsági kistélepléseken. Munkámat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia Tanszékének hallgatói és a Pécsi Hittudományi Főiskola hallgatói is segítették. 2006-2008-ban az ormánsági térségben tevékenykedő egyházi szereplőkkel készültek félig strukturált interjúk, majd 2009 és 2011 között polgármesterekkel, 2010-2011-ben helyi vállalkozókkal és civil szervezeti vezetőkkel, 2011-12-ben pedig helyi oktatási intézmények vezetőivel vettünk fel félig strukturált interjúkat.

A kutatás során – a betöltött pozícióhoz kapcsolódó kérdések mellett – elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezettek hogyan viszonyulnak saját településükhöz, milyen problémákkal szembesülnek, illetve milyen (pozíciójukból adódó, vagy attól független) munkát végeznek a helyi közösség fejlődése érdekében.

A vizsgált térség területi lehatárolása, rövid bemutatása

Az Ormánság lehatárolásában mindmáig Kiss Géza 1937-es írását tekintik mérvadónak, aki a Dráva-mente azonos tradíciókkal jellemezhető, református magyar településeit (45 falu) sorolta a történeti kistájhoz. Jelen kutatási mintába az Ormánság gerincét alkotó Sellyei statisztikai kistérség települései kerültek, összesen 54 település (tehát nem csak a történeti Ormánsághoz tartozó, református gyökerű községek) – kiegészítve más, főként a Siklói kistérséghez tartozó, hagyományosan ormánsági falvak adataival.

---

² Az Európai Unió egyik fontos alapelve a szubszidiaritás, mely alapján minden feladatot és hatáskört a megfelelő szinten, az adott problémához minél közelebb szükséges kijelölni és kezelni (Lisszaboni szerződés 2007).

Az ormánsági falvak már a 19. század végére elérték eltartó-képességük határait. A gazdasági lehetőségek beszűkülésére a népesség az önpusztító egyke-rendszerrel válaszolt: a társadalomszerkezet roncsolódott, a helyi közösségek megroppantak, csökkent a hagyományok és a vallásosság szerepe. Nem volt ritka, hogy a vagyon egyetlen örököse is utód nélkül hunyt el, megtörve az idősebb generációk által felállított stratégiát: a fiatal férfiak az első világháború lövészárkaiban, a nők a szakszerűtlen terhesség-megszakítások következményeként.

A két világháború közti időszakban folytatódott a lakosság fogyása, ezt a kormányzati betelepítések sem befolyásolták. Az őslakos református populáció mellett azonban már a második világháborút követő időszakra többségbe kerül a betelepülő (katolikus magyar és cigány) népesség. Az 1945 utáni változások szinte kivétel nélkül negatívan érintették az ormánsági falvak helyi társadalmait:

- A tekintélyes, módosabb gazdák jelentős része kuláklistára került, több családot kitelepítettek.
- A térség déli része határőrizeti sávra vált, korlátozott mozgással, szigorú ellenőrzéssel.
- A munkaképes korú népesség egy része az ipari munkahelyek irányába vándorolt el, fokozódott az ingázás is.
- A környék ártereiben élő cigány csoportok állami támogatással juthattak lakóházhoz – elsősorban azokban a falvakban, ahonnan nagyobb volt az eredeti népesség elvándorlása. A cigányság betelepülése tovább fokozta a paraszti háttérű népesség migrációját.
- A központi települések megerősítésére koncentráló szocialista területfejlesztési politika hatására a kisebb falvak intézményeket, funkciókat veszítettek, további sorvadásnak indultak.
- A szocializmusra jellemző teljes foglalkoztatás néhány évtizedre a cigányságot (elsősorban a férfiakat) is tömegesen vonta be a munka világába.
- Az 1970-es évektől a Kádár-rendszer pillanatnyi gazdasági fellendülést hozott az Ormánságba is (termelőszövetkezeti és ipari melléküzemágak, mezőgazdasági támogatások, háztáji dinnyetermesztés, a második gazdaság megerősödése stb.)

Az ormánsági falvak helyi közösségeire a rendszerváltozást követően is folyamatos változás jellemző. Jelenleg a legerősebb hatóerők között említhetjük a képzettebb népesség elvándorlását, az intézményvesztést, a közösségi és találkozási pontok, ill. alkalmak számának csökkenését. A munkahelyek és munkalehetőségek száma drasztikusan visszaszorult.

A dolgozat szerkezete

Az értekezés két fő részből áll, amelyek további fejezetekre és alfejezetekre tagolódnak: az első rész a témával kapcsolatos szakirodalmi összegzést tartalmazza, a másik a szerző kutatási eredményeit foglalja össze.

Az első rész első fejezete elméleti kereteket nyújt, a klasszikus szociológia közösségfogalmától jut el a modern hálózatos közösségekig, követve a terminus jelentéstartalmának változásait. A második fejezet az Ormánság helyzetének megértését segíti. A falvak helyi társadalmait, közösségeit a középpontba helyezve nyújt történeti áttekintést a 19. század második felétől napjainkig lezajlott folyamatokról. A változások értelmezését az alfejezetek elején elhelyezett rövid európai és magyarországi kitekintés segíti. A települések sorsát meghatározó trendek komplexitásának bemutatására falutipológiákon keresztül adódik lehetőség, majd a hátrányos helyzetű térség felzárkóztatására irányuló fejlesztési projektek elemzésével zárjuk az Ormánság jelenlegi problémáinak áttekintését.

A dolgozat második része az interjú kutatás eredményeit mutatja be. Az első fejezet módszertani áttekintést tartalmaz, a második pedig az interjúalanyok csoportjai szerint (polgármesterek, pedagógusok, vállalkozók, civil vezetők, egyházi munkatársak) tárgyalja a helyi kulcsszereplők helyzetértékelését. A polgármesterekkel készült interjúk elemzésének egyik fontos terméke egy falutipológia, amely a falvak fejlettségi mutatói mellett a helyi közösség sajátosságaira is hangsúlyt fektet. A harmadik fejezet célja az interjúk során felmerülő pozitív példák és jó gyakorlatok bemutatása, valamint a fejlődés és problémakezelés lehetséges útjainak felvázolása. Az 4. fejezet egy SWOT-analízis keretei között összegzi az ormánsági helyi társadalmak helyzetét a feldolgozott irodalom és az elemzett interjúk alapján.

A dolgozat összegzése, eredmények

1. Helyi közösségek

Az Ormánság hagyományos típusú közösségei meggyengültek, részben alapjukat veszítették, de véglegesen nem szűntek meg:

- A közös munkavégzés és egymás kölcsönös segítése tovább él egyes háztartások, illetve az egymással kooperáló kisvállalkozók körében.
- A lokalitás összetartozást gerjesztő szerepe továbbra is jelentős, sőt a rendszerváltozást követő időszakban erősödni látszik, elsősorban a falvakba beszorult, külső kapcsolatrendszerrel nem rendelkező, inaktív csoportok körében.

Annak ellenére, hogy a legtöbb település közúton jól megközelíthető, a tömegközlekedés hiányosságai és az utazás költségei miatt minden faluban megjelenik egy – a helyi társadalomban különböző arányban jelenlévő – bezárt réteg.

- A kevésbé mobilis népesség körében a rokoni és szomszédsági viszonyok szerepe felértékelődik. A szegényebb, többgyermekes családok esetében ez a megélhetést segíti, az egyedülálló idősök pedig a következő generációk elvándorlása miatt szorulnak támogatásra.
- A képzetlen, helyben maradó fiatalok jellemzően helyi, illetve környékbeli párt választanak maguknak.

A modern típusú érdekközösségek inkább csak a szűk körű helyi elit tagjai között szerveződnek, ugyanakkor esetükben több településen kívüli kapcsolat is aktivizálódik. A valódi civil szövetkezés csak kisebb csoportokban – leginkább talán a helyi polgárőr- és nyugdíjasklubokban – ölt testet. A demokratikus önszerveződés hiánya mögött a magyar társadalom politikai szocializációjára általánosan jellemző mintákat találjuk: a felsőbb szinteken önigazoló paternalista stratégiákat, alul „tanult tehetetlenség”-et. Ezeket a viselkedéselemeket erősíti az a tény, hogy a vizsgált falvakban jelentős az aluliskolázott, önellátásra, öngondoskodásra képtelen, passzív népesség aránya.

A modern hálózatos közösségekben az ormánsági fiatalok is részt vesznek. Az itt mozgósított társadalmi tőke akkumulációjával kapcsolatos későbbi vizsgálatok további szempontokat világíthatnak meg helyi társadalom szerveződése szempontjából.

A térségre jellemző, az Ormánság hátrányos helyzetéből adódó érdekes jelenség a külső szervezetek társadalomszervező tevékenysége. Ezen a téren a szociálpolitikai intézményrendszer mellett a segítő civil és egyházi beavatkozás bír kiemelt szereppel. A korábbi projektek tapasztalatai alapján ezek a kezdeményezések akkor válhatnak a helyi társadalom szerves részévé, és a lokális életminőséget fejlesztő erővé, ha megoldott a tartós és aktív jelenlét problémája, s nem rövidtávú, folytatás nélküli projektek sorozata kerül megvalósításra.

2. A kiinduló hipotézisek tárgyalása

A helyi közösségek állapota, esetlegessége

A vizsgált települések közösségi élete sok szempontból töredékes és esetleges. A helyi társadalom széles rétegeinek figyelmét a mindennapi megélhetés biztosítása köti le. Sok esetben hiányzik (vagy túlterhelt) a civil együttműködések alkalmas alanyának tekintett felelős falusi középréteg.

Az interjúk alapján nagyon erős a projektek személyhez kötöttsége. A szerveződések és programok háttérében sokkal inkább a helyben tevékenykedő kulcsszemélyek kvalitásai és motivációi érhetők tetten, semmint a maga a lokális közösség. A helyi társadalomból hiányoznak az aktív középrétegek és a kezdeményezőképes fiatalok. A szervezettség szempontjából tehát nagyobb súllyal esik latba a település gazdáinak aktuális leterheltsége, lehetőségei és céljai, valamint a rendelkezésre álló pályázati és egyéb források (ezek is esetlegesen).

A kulcspozíciók betöltőinek kvalitása és a település fejlődése

A kisebb településeken valóban alacsony a kulcspozíciók, valamint a motivált, a településért tenni képes aktorok száma. A polgármester gyakran érzi egyedül magát a falu sorsának jobbra fordításáért folytatott küzdelemben. Az interjúk elemzése alapján azt láthatjuk, hogy a helyi vezetők rátermettsége és tettekézsége csak abban az esetben érheti el célját, ha megfelelő külső kapcsolati hálóval párosul (eredményes pályázatok, külső segítők bevonása). Ellenkező esetben a kulcsszereplők felőrlődhetnek a mindennapi problémák tűzoltásszerű kezelésében és a falu életének működtetésével kapcsolatos nehézségekben.

A polgármesteri interjúk a kutatás fontos alapját képezték. A településről, annak jövőjéről és a vezetők saját tevékenységéről szóló szövegrészek elemzésével elkészült egy ormánsági polgármester-tipológia, amely további összehasonlító vizsgálatok bázisává válhat. Ez alapján különböztethetünk meg racionalizáló, paternalista-gondoskodó, fejlesztés-orientált, pályázat-orientált, lobbizó, innovatív, békebíró, „magányos hős” és kiégett-pesszimista vezetőket. Jellemző, hogy a mikroközpontok vezetői inkább a pályázat-és fejlesztés-orientált csoporthoz tartoznak, míg a pesszimista és paternalista-gondoskodó polgármesterek a kisebb, rossz társadalmi-gazdasági helyzetű, a cigányság magas létszámával jellemezhető falvakat vezetik. Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy a polgármesterek saját településük helyzetének megítélésekor sokkal inkább a szomszédos falvakhoz, kevésbé az ország átlagos állapotához hasonlítják az általuk irányított falut.

A helyi szereplők problémalátása

A megkérdezett kulcsszereplők problémaérzékelése sok szempontból megfelel annak a képnek, amely a falvakra jellemző kemény mutatók alapján megfogalmazódik a kutatókban, és amely a területfejlesztési koncepciókban is formát ölt. A polgármesterek, vállalkozók, pedagógusok, civil és egyházi munkatársak nézőpontjában jóval erősebben jelennek meg a helyi társadalom eróziójával kapcsolatos problémák: az öngondoskodás és kezdeményezőkézség hiánya, a szegénység és tartós munkanélküliség által gerjesztett szocializációs és családi problémák, a rossz közérzet és a pesszimizmus. Problémaként élik meg a helyi viszonyok javítása terén való eszköztelenségüket, a kulcsszereplők körében is sok a reményvesztett hang. Összességében tehát a megkérdezettek látószöge kiegészíti a településekről gyűjthető statisztikai adatokat, megmutatva az embereket a számok mögött.

1. sz. táblázat – Problématérkép (saját szerkesztés)

PROBLÉMATÉRKÉP
Polgármesterek A település fejlesztésének makrostrukturális korlátai (forráshiány, jogszabályok, kiszolgáltatottság (állami és pályázati rendszer) A településért végzett munka helyi nehézségei (segítők, támogatók hiánya, a helyiek részéről megnyilvánuló rosszindulatú kritika, elégedetlenség) A helyi társadalom állapotával kapcsolatos nehézségek (passzivitás, helyben bevonható humántőke hiánya, újratermelődő, sőt fokozódó szükséghelyzet) A helyi népesség szociális helyzetéből adódó konfliktusok (pl. a segélyezés és a közmunka megszervezésének problémái, a bűnözés visszaszorítása stb.)
Oktatási intézmények munkatársai A tanulók hátrányos családi hátteréből adódó problémák (nevelési és magatartási problémák, a tanulók motiválásával kapcsolatos nehézségek) A szülőkkel való együttműködés problémái (kapcsolattartási nehézségek, eltérő elvárások az iskolával szemben, a szülők és az iskola különböző értékrendje) A jobb módú családok a városokban iskoláztatják gyermekeiket, ez frusztrálja a pedagógusokat Az intézmény fenntartásának adminisztratív problémái (alacsony tanulólétszám, összevonások, tagintézményi státusz, együttműködés a fenntartóval stb.) Az oktatási munka megszervezésére vonatkozó problémák (a pedagógusképzés hiányosságai, munkatársak fluktuációja, utazó pedagógusok koordinálása, a tantervek adaptálásának nehézségei)
Civil szervezetek munkatársai A működés problémái (forráshiány, kiszámíthatatlanság, kiszolgáltatottság stb) Az állampolgárok bevonásának problémái (passzivitás, potyautas magatartás stb.) A települési önkormányzattal való viszony problémái (kiszolgáltatottság, kommunikációs nehézségek stb.)
Vállalkozók, gazdálkodók A tevékenység és ágazat jellegéből adódó problémák (termelési és értékesítési nehézségek, kiszolgáltatottság) A helyi társadalommal kapcsolatos problémák (kicsi a helyi piaci kereslet, a helyi munkaerőpiac hiánya) A helyi önkormányzattal kapcsolatos nehézségek (helyi adók, személyes érdekellentétek)
Egyházi munkatársak A munkatársak felkészületlensége (a képzés nem készít fel a hátrányos helyzetű csoportokkal való munkára; a terep nehézségei, alternatív katechetikai modellek szükségessége, fluktuáció) A társadalmi környezet kihívásai (motiválatlanság, segítők és támogatók hiánya, sok kudarc, sok elvárás)

A helyi problémakezelési stratégiák hatékonysága

A helyben megfogalmazódó és megvalósuló feladat-ellátási módok és stratégiák a kisebb ügyek intézése tekintetében valóban hatékonyak lehetnek, ugyanakkor elmondhatjuk, hogy a polgármesterek módszerei gyakran magukban hordozzák az újabb konfliktus és probléma lehetőségét. A helyi eszközök ugyanis csak tűzoltásra alkalmasak, s csak ritkán fogalmazódnak meg hosszú távon is követhető, a települési életminőséget javító tervek. A válságzóna nehézségei önerőből nem kezelhetők, a lokális kísérleteket támogató, azokat kiegészítő külső támogatás szükséges. A vezetői kreativitás akkor eredményes, ha a polgármester, vagy civil szervező egyben külkapcsolataiban is sikeres, s a közösség érdekeit szolgáló célokra felhasználható forrásokat képes mozgósítani – ide értve a szükséges humán tőke bevonását is.

A kvalitatív vizsgálatok hozzájárulása a település-típológiákhoz

Az elmúlt néhány évtizedben született település-besorolások jellemzően demográfiai (születések, halálozások, el- és beköltözések) és gazdasági (munkaerő-piaci, valamint vagyoni-jövedelmi) tényezők figyelembevételével készültek a magyarországi falvakról. Dolgozatomban azt próbálom bemutatni, hogy a fenti jellemzőket árnyalják a helyi népesség bizonyos jellemzői (szervezettség, összefogás, kezdeményezőkézség) és a kulcsszereplők kvalitásai. Rendkívül nehéz azonban olyan kategóriák és skálák felállítása, amelyek segítségével mások által is felhasználható (és nem önkényes) módon vethetők össze az egyes települések. Ezen a területen jelen munka folytatásra és pontosításra érdemes szempontokat nyújt. Az elkészült interjúk mélyebb szintű elemzésével és új vizsgálati szempontok érvényesítésével folytatható és egészíthető ki ez a kezdeményezés. A vizsgálat stabilabb közösségi részvételt és erősebb együttműködést mutat ki a nagyobb lélekszámú, intézményekkel is rendelkező mikro-központokban, ugyanakkor rossz helyzetű falvak esetében is találunk néhány, a gazdasági és a demográfiai háttértényezőkkal kevésbé magyarázható pozitív példákat összefogó helyi közösségekre.

3. A vizsgálat legfontosabb tapasztalatai - javaslatok

A kutatás eredményei a következő – a terület- és településfejlesztésben használható – általánosabb összefüggésekre mutatnak rá:

A falusi népesség hagyományos faluközösségként való értelmezése illúzió. A kistelepüléseken jelentősen meggyengültek a tradicionális közösségeket összekapcsoló, azokat éltető erők. A modern érdekközösségek, a demokratikus alapú, civil állampolgári kezdeményezések jelenléte is esetleges és töredékes. A leszakadó falvakban nagy a közösségi ügyek szempontjából passzív, a saját sorsának javítására képtelen, motiválatlan népesség aránya. Ezért nagy szerep hárul a helyi kulcsszereplőkre. A sikeres, helyi problémákra megoldást nyújtó néhány lokális kezdeményezés mögött erőskezű polgármestereket találunk, akik – hatalmi pozíciójuknál fogva – képesek motiválni a

bevonható lakosságot. Az autoriter-paternalista vezetés mögött nem csak a szocialista múlt öröksége áll, hanem a jelenlegi viszonyok is ezt a modellt erősítik (Lukovich 2004: 182-206). Egyszerűbbnek tűnik az állampolgárok bevonása nélkül döntéseket hozni, s az emberek jelentős része nem is igényli a „közösségi részvétel” intézményét. A sikeres vezetők e mellett hatékonyan kapcsolódnak be a település fejlesztése szempontjából releváns pályázati projektekbe.

A szerepek, feladatkörök, pozíciók halmozódása egyfajta kényszer (pl. ugyanaz a személy egyben vállalkozó, önkormányzati képviselő és civil szervezeti tag), mivel kevés a falvakban az aktív helyi szereplő. Más részről mindez természetesen következik a falusi társadalom sajátosságaiból is: a kistelepüléseken élő felelős aktorok – a főként másodlagos, formálisabb csoportokra épülő városi társadalom tagjaival szemben – a maga komplexitásában látják az adott falu és az ott élők helyzetét és problémáit, kapcsolatrendszerük rögzíti őket szerepeikben és megerősíti őket a cselekvésben. E módon az egyik feladatkör természetesen hozza magával a következő szerepet.

A gyakran egységesen hátrányos helyzetű térségként kezelt Ormánság jelenleg sokszínű településkomplexum. A települési különbségek el a munkaerő-piaci viszonyok, a térségi központoktól való távolság és az intézményi ellátottság mellett elsősorban a népesség összetételével, jellemzőivel és a helyi kulcsszereplők (elsősorban a polgármesterek) kvalitásával magyarázhatók. A falvak fejlesztése csak a helyi sajátosságok (hagyományok, „genius loci”, helyi közösségek stb.) figyelembevételével történhet eredményesen. Az egységes területfejlesztési koncepcióknak is a helyi igényekre kell reagálnia a települések és a kulcsszereplők közötti hálózatokra építve.

A rövid távú projektek nem segítik elő a települések valós fejlődését – a források elaprózódása, a segítő időszakos jelenléte miatt. Az eszköztelenség és a stratégiai tervezés hiánya miatt gyakoriak a problémákat tovább mélyítő kényszermegoldások. A több éves, helyi viszonyokhoz alkalmazkodó (pl. Ős-Dráva Program) fejlesztések viszont reális keretei lehetnek a térség átalakulásának.

A külső erőforrásokból megvalósuló nagyobb fejlesztési és felzárkóztatási programoknak nagy előnye, hogy komoly intézményi háttérrel és nagyobb anyagi ráfordítással rendelkeznek. Hátrányuk, hogy kevésbé építenek a fenntarthatóságot biztosítani tudó helyi társadalomra. Ez az építkezés az erodált társadalm szerkezetű (nagy arányban mélyszegény, közösségi szempontból inaktív csoportok által lakott) ormánsági falvak népessége esetében még nehezebb feladat. Ezért a lakosság bevonása kapcsán fontos szempont, hogy a sürgősen megvalósítandó projektek a helyi kulcsszereplők tapasztalatainak hasznosításával és részvételével szerveződjenek. A hosszabb távú, szélesebb együttműködést igénylő

programokat pedig a helyi lakosság motiválását, aktivizálását és komplex fejlesztését célul tűző közösségfejlesztésnek kell megelőznie.

A legfontosabb tennivaló a leszakadó népesség képzettségi szintjének emelése, s különösen az öngondoskodási készséget fejlesztő képzéselemek erősítése. A felnőttek esetében kiemelt jelentősége van a munkaerő-piaci integrációnak. A hátrányos helyzetű csoportok esetében ez sok esetben nem valósulhat meg közvetlenül, s első lépésként csak a szervezett közmunkaprogramokat jelenti. A hosszú távú passzivitásból fakadó negatív magatartásformák csak fokozatosan, gyakran alacsony hatékonysággal módosíthatók. A védett körülményeket biztosító munkaprogramokból második lépésben lehetőség nyílhat a szociális gazdaságba való átmenetre, s egyes csoportok esetében az elsődleges munkaerő-piaci integráció is megvalósulhat (vö. Kovács T. 2012: 192-204).

A következő generációk képzése, felkészült fejlesztő szakemberek alkalmazása kulcsfontosságú a térség jövője szempontjából. A gyermekek számára hasznosítható legfontosabb tudáselemek és készségek az önállóságra, önfejlesztésre, a tanulás értékének tudatosítására, a felelős családtervezésre és a család mindennapjainak sikeres menedzselésére irányulnak. Ezek az ismeretek jelenleg nem sajátíthatók el az oktatási rendszerben, és nem jelennek meg a marginalizálódott családok szocializációs gyakorlatában sem. Hiányukban nem beszélhetünk a modern típusú közösségek alanyaként feltételezett felelős, jogainak és kötelezettségeinek tudatában lévő, cselekvőképes, szabad állampolgárokról sem.

A leszakadó térségben élő hátrányos helyzetű népesség életminőségének javítása – a fentiek fényében – hosszú távú, komplex, erős képzési komponenssel rendelkező fejlesztési programok útján képzelhető el. Szükséges a külső erőforrások bevonása, ugyanakkor azok a projektek lehetnek hatékonyak, amelyek építenek a helyi kulcsszereplők tapasztalataira, a működő szerveződésekre és közösségi formációkra, s figyelembe veszik a lokális sajátosságokat is.

Felhasznált irodalom

- Balogh András (2008): Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- Bódi Ferenc – Bőhm Antal (2000): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest
- Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea (2005) szerk.: Nemzetfelfogások – Falupolitikák. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA SZKI, Budapest
- Csurgó Bernadett (2011): Vidéken lakni és vidéken élni. In: socio.hu 2. sz. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet
- Elek Péter – Gunda Béla et al. (1936): Elsüllyedt falu a Dunántúlon: Kemse község élete. Sylvester Rt., Budapest
- Farkas Péter (2005): Egymásba kapaszkodva. Település és közösségfejlesztés a globalizáció korában. L'Harmattan, Budapest
- Hankiss Elemér (1983): Közösségek válsága és hiánya. In. Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Magvető Kiadó, Budapest, 205-240. o.
- Kiss Géza (1937): Ormányság. Sylvester Rt., Budapest
- Kovách Imre (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest
- Kovács Teréz (2005): A sellyei (siklósi-) KSH-térség rövid leírása. In. Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 29-52.
- Kovács Teréz (2012): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- Ludescher Gabriella (2010): A vállalkozások és közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában. Publikon Kiadó, Pécs
- Lukovich Tamás (2004): Közösségi részvétel, közösségi tervezés. In. Csizmady Adrienne – Husz Ildikó (szerk.): Település- és városszociológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 182-206. o.

- Parsons, Talcott – Shils, Edward A. (1988): Értékek, motívumok és cselekvésrendszerek. A társadalmi rendszer. In. Némedi Dénes (szerk.): Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Szociológiai Füzetek 45. ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, Budapest 5-37.
- Reményi Péter – Tóth József (szerk): Az Ormánság helye és lehetőségei. IDResearch Kft., Pécs
- Váradi Monika Mária (2008) szerk. Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Varga A. Tamás – Vercseg Ilona (1998): Közösségfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest
- Virág Tünde (2008): „Ez itt a reménytelenség vidéke” – falvak a Dráva mentén. In. Váradi Monika Mária (2008) szerk. Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 70-101. o.
- Warren, Roland L. (1956): Toward a Reformulation of Community Theory. In. Human Organization 15/2. 9-11. o.
- Webber, Melvin M. (1964): The Urban Place and the Nonplace Urban Realm. In. Explorations into Urban Structures. University of Pennsylvania Press, 108-111. o.

A szerző legfontosabb publikációi a kutatási témához kapcsolódóan

Ragadics Tamás (2007): A történelmi egyházak társadalmi szerepvállalása az ormánsági kistelepüléseken. In: Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Szombathely, Savaria University Press. 194-203. o.

Ragadics Tamás (2007): Egyházi aktorok az ormánsági közösségfejlesztésben. In: Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. VII. falukonferencia. MTA RKK, Pécs, 369-375. o.

Ragadics Tamás – Varga Ivett – Füzesi Zsuzsanna (2007): Civil együttműködések a kistelepülési színtereken. In: Tér és Társadalom 3. sz. 117-128. o.

Ragadics Tamás (2007): Egyházi alapú közösségépítés. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): Az 1945 utáni katolikus egyháztörténet új megközelítései. PPHF – PEI, Pécs, 188-196. o.

Ragadics Tamás (2007): Az egyházak szociális szerepvállalása az Ormánságban. Közösségépítés. In: A Falu XXII/ ősz 65-72. o.

Ragadics Tamás (2008): Közösségfejlesztés a kistelepüléseken. In: Kákai László (szerk.): Pécsi Politikai Tanulmányok V. PTE BTK Interdiszciplináris Doktoriskola, Pécs, 127-136. o.

Ragadics Tamás (2010): Vallási szervezetek szerepe a szociális gondoskodásban a hátrányos helyzetű kistelepüléseken. In: S. Szabó Péter – Grünhut Zoltán (szerk.): Vallás, politika, identitás. Publikon Kiadó, Pécs, 51-58. o.

Ragadics Tamás (2010): Integrációs és szegregációs folyamatok a hátrányos helyzetű magyarországi kistelepüléseken. In: Rab Virág – Deák Anita (szerk.): Együttműködés – versengés. Gondolat Kiadó, Budapest, 244-255. o.

Ragadics Tamás (2010): Kistelepülési önkormányzatok a társadalom peremén: konfliktusok, kihívások és perspektívák az Ormánságban. In: Kákai László (szerk.): 20 évesek az önkormányzatok. Születésnap vagy halotti tor? IDRResearch Kft. – Publikon, Pécs, 609-616. o.

Ragadics Tamás (2010): Ormánsági értékek – a kistelepülési társadalmak konfliktusainak tükrében. In: Acta Sociologica Pécsi Szociológiai Szemle, tavasz, 174-183. o.

Ragadics Tamás (2010): Chances of Small Settlements in the Rural Area of Hungary. In: Buday-Sántha Attila – Erdősi Ferenc – Horváth Gyula (szerk.): PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktoriskola évkönyve 2010/1. Pécs, 351-359. o.

Ragadics Tamás (2011): Local Communities in small Settlements of South-Transdanubian Region in Hungary. Acta Sociologica: Pécsi Szociológiai Szemle 1. sz. 129-137. o.

Ragadics Tamás (2012): Társadalmi csapdák a hátrányos helyzetű dél-baranyai kistelepüléseken. Comitatus: Önkormányzati Szemle XXII. sz. 39-48. o.

Ragadics Tamás (2013): Hagyományos ormánsági közösségek – a helyi társadalmak integrációs lehetőségeinek tükrében. Szociális Szemle VI. 77-81. o.

Ragadics Tamás – Hornyák Miklós (2013): Kihívások és válaszok a kiskereskedelemben – vállalkozások az Ormánságban. In. Sikos T. Tamás (szerk.): A válság hatása a kiskereskedelemre. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő 131-144. o.

Ragadics Tamás (2013): Hagyományos közösségek az ormánsági kistelepüléseken. In. Acta Sociologica Pécsi Szociológiai Szemle, ősz, 63-76. o.

Ragadics Tamás (2014): The Society of Minor Hungarian Settlements in the Light of the 2011 Census. In. Sepsi Enikő – Balla Péter – Csanády Márton (szerk.): Confessionality and University in the Modern World – 20th Anniversary of Károlyi University. L'Harmattan, Budapest, 339-345. o.